

ren görüş zayıf kalmaktadır (*el-Fütûhât*, IX, 422).

"Çehre" ve "yanak" mânasına gelen âriz, insanda iman nurunun tecelli etmesi, irfan kapılarının açılması, hakikatın güzelliğini örten perdelerin kalkması ve varlık nurunun mazharı gibi mânalara da gelir.

BİBLİYOGRAFYA:

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "âriz" md.; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 419; Bakîî, *Meşrebü'l-er-vâh*, s. 121; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, V, 206, 208, 475; VI, 166; IX, 422; Ca'fer Seccâdi, *Ferheng*, Tahran 1352 hş., s. 324; Hifnî, *Muşta-laḥât*, s. 179, 189, 190.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

□ TARİH. Bazı İslâm devletlerinde ordunun maaş, silâh ve techizatıyla meşgul olan, askerlerin rütbelerine göre kayıtlarını tutan Dîvânü'l-arz'ın (Dîvânü arz-ı'l-ceys) başkanı.

Ârizü'l-ceys, âriz-ı leşker, sâhib-i dîvân-ı arz ve sâhibü dîvânî'l-ceys de denilen ârizin başlıca görevleri şöyle sıralanabilir: Ordunun tahsisat defterlerini tutmak, savaş ve barış zamanlarında levâzım ve techizatını temin etmek, konaklama işlerini organize etmek, belli zamanlarda askerleri silâh, techizat ve eğitim açısından teftiş ve savaştan sonra ele geçirilen ganimetleri taksim etmek.

Dîvânü'l-arz'ın ve dolayısıyla ârizin Abbâsîler'de daha ilk dönemlerden başlayarak Moğol istilâsına kadar mevcut olduğu bilinmektedir. Bu müessese Abbâsîler'den Mısır'a, oradan da Kuzey Afrika ve hatta Endülü's'teki İslâm devletlerine de geçmiştir. Yine Abbâsîler'in etkisiyle İran, Horasan ve Mâverâünnehir'de hüküm süren İslâm devletlerinde de aynı teşkilâtın ve ârizin var olduğu görülmektedir. Kaynaklarda Saffârîler'den Amr b. Leys'in üç ayda bir yaptığı tefişlerde, âriz Sehl b. Hamdân'ın kâtibiyle (şâkird-i âriz) yere oturarak askere dağıtılacak parayı önüne aldığı ve defterdeki kayıt sırasına göre, ordu kumandanı olması sebebiyle başta Amr b. Leys olmak üzere bütün kumandan ve askerlerin rütbelerine göre sırayla ârizin teftişinden geçtiği, bu kontrol sırasında at, silâh ve techizatları beğenilen askerlere maaşlarının dağıtıldığı ifade edilmektedir.

Bu teşkilât Sâmânîler'de daha mükemmel bir şekil olarak devam etmiştir. Sâmânî Hükümdarı II. Ahmed'in (907-914) Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed adlı bir ârizi bulunduğu bilinmektedir. Âriz,

idarî geleneklerini Abbâsîler'den alan Büveyhîler'de de mevcuttu. Ali b. Kâsım, Hasan b. Büveyh'in, Ebû Ali de Fahrüdevle'nin ârizı idi. Gazneliler devrinde de Ebû Sehl Zevzenî, Ebû'l-Feth Râzî, Ahmed Hasan Meymendî, Ebû'l-Kâsım Kesîr ve Hâce Ebû Bekir Ali b. Hasan-ı Kuhistânî gibi şahıslar âriz olarak görev yapmışlardır. Aynı şekilde Selçuklu devlet teşkilâtında da ârizin yer aldığı bilinmektedir. Sultan Melikşah devrinde Ebû'r-Rızâ ve Sedîdülmülk Ebû'l-Meâli, Sultan Muhammed Tapar devrinde Ebû'l-Mefâhir el-Kummî, Sultan Mahmud zamanında İmâdüddin Ebû'l-Berekât ed-Dergûzîni, Sultan Mesud devrinde de Aduddin el-Âriz bu görevde bulunmuşlardır. Anadolu Selçukluları'nda ise Nizâmeddin Ali, Reşîdüddin Cüveynî, Emîr Kemâleddin, Samsâmüddin Kaymaz, Şehâbeddin ve Şemseddin gibi ârizların görev yaptığı tesbit edilmiştir. Hârizmşahlar'da Sultan Tekiş zamanında (1172-1200) Dîvânü'l-arz'ın başında Hamîdüddin Zevzenî bulunuyordu. İlhanlılar'da ise iktâ'ların düzenlenmesiyle görevlendirilen *bi-tikçî**lere âriz unvanı verilmekteydi. Hindistan'daki Türk devletlerinde ârizin divanda görev aldığı ve Delhi sultanlarından Muizzüddin Keykubad devrinde Melik Türkî ve Fîruz Halacî'nin "âriz-ı memâlik" olarak görev yaptıkları bilinmektedir.

Merkezde Dîvânü'l-arz'ın başkanı olan ârizin başka çeşitli şehir ve ordugâhlarıdaki askerî birliklerin erzak, silâh, techizat ve maaş işlerinden sorumlu daha küçük rütbeli ârizlar da vardı.

BİBLİYOGRAFYA:

Gerdîzî, *Zeynü'l-aḥbâr* (nşr. Abdülhay Habîbî), Tahran 1347 hş., s. 143, 149, 163; Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Târîḥ* (nşr. Ganî — Feyyâz), Tahran 1324 hş., s. 159; Râvendî, *Râḥatü's-sudûr* (trc. Ahmed Ateş), Ankara 1957-60, I, 128, 133; Bûndârî, *Zübdetü'n-Nuşra*, s. 62, 96, 102, 168; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-aḥbâr*, s. 17, 312; Muhammed Nâzım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, Cambridge 1931, s. 130, 137-138; Hasan Enverî, *İştilâḥât-ı Dîvânî Devre-yi Gaznevî ve Selcûkî*, Tahran 1355 hş./1936, s. 116-120; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 40, 89, 96-97; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958, s. 26, 57; a.mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1971, s. 326, 462, 472-475; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040*, Edinburgh 1963, s. 60, 65, 122-124, 126; C. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, London 1968, s. 226, 273, 344; Barthold, *Türkistan*, s. 282-283; M. Altay Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, Ankara 1983, II, 149-150; M. Fuad Köprülü, "Arz", *IA*, I, 657-660.

ERDOĞAN MERÇİL

ÂRİZ

(العارض)

Suudi Arabistan'da idarî bir bölge.

Necid'in güneydoğu kısmını meydana getirmektedir. Kuzeyde Mahmal ile güneyde Harc bölgeleri arasında, Tuveyk platosunun orta kısmında yer alır. Bölgede kuzeybatıdan güneydoğuya doğru Vâdî Hanife uzanmakta ve Âriz'in başlıca kasabaları bu vadinin içinde veya hemen yakınında kurulmuş bulunmaktadır. Muhammed b. Abdülvehhâb'ın doğum yeri Uyeyne, Hâlid b. Velîd ile Müseylime arasındaki Akrabâ Harbî'nin vuku bulduğu yere yakın Cübeyle, Suûd ailesinin ilk merkezi Der'iyye, bugünkü başşehir Riyad ve meşhur şair A'şâ'nın yaşadığı Menfûha bu bölgededir. Âriz'da yaşayan başlıca bedevî Arap kabileleri Subey', Suhûl ve Kureyniyye'dir. Yerleşik ahalî ise Temîm, Aneze, Devâsîr gibi birçok kabileden meydana gelmektedir. Âriz, Muhammed b. Abdülvehhâb'ın başlattığı reform hareketinin en güçlü merkezi olmuş, Suûd ailesinin idare ettiği birçok seferde de şehirli ve göçebelerden oluşan Âriz halkı daima en önde bulunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA:

Hemedânî, *Sıfatü Cezîretü'l-Ârab* (nşr. Muhammed Ali el-Ekva'), Riyad 1977, s. 283, 298, 309-312; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 65-66; Hüseyin Halef eş-Şeyh Haz'al, *Târîḥu'l-Cezîretü'l-Ârabiyye fî 'asrî's-Şeyh Muhammed b. 'Abdülvehhâb*, Beyrut 1968, s. 13-14, ayrıca bk. İndeks; *Kâmusü'l-İslâmî*, V, 15; G. Rentz, "al-Ârid", *EI*² (İng.), I, 628-629.

MUSTAFA L. BİLGE

ARİB b. SA'D

(عريب بن سعد)

(ö. 369/979-80)

Taberî tarihine yazdığı zeyil ile tanınan Endülüslü tarihçi ve tabip.

Müslümanların İspanya'yı fethetmelerinden sonra İslâmiyet'i kabul eden ve Beni't-Türkî diye tanınan bir ailenin çocuğudur. Ailesi hakkında fazla bilgi bulunmayan Arîb b. Sa'd'ın Kurtuba'da doğduğu tahmin edilmektedir. Endülü's Emevî halifelerinden III. Abdurrahman (912-961) ile II. Hakem'in (961-976) himayelerinde yetişti. III. Abdurrahman tarafından Osuna'ya vali tayin edildi (331/943). II. Hakem halife olunca Arîb'i hilâfet kâtipliğine getirdi. Arîb, halifenin meşhur hâcib'i Mansûr b. Ebû Âmir'in güvenini kazanarak önemli mevkilere yükseldi